

Perczel Olivér

A Hajdúság román megszállása, 1919–1920¹

Az I. világháború vége a Központi Hatalmak vereségét és benne az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregének összeomlását hozta.² Az 1918. november 3-án, Piavében kötött fegyverszüneti megállapodással a tényleges harcok megszűntek, ám Magyarország lakossága számára a békére még közel két évet várni kellett. A november 13-i, belgrádi katonai konvenció elrendelte, hogy a magyar hadsereget vissza kell rendelni a Szamos felső folyása–Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva vonalra. A szerződés alapján a demarkációs vonaltól délre eső területek szerb hadsereg általi megszállása legitimé vált, és a román hadsereg számára is lehetővé vált az erdélyi behatolás a kijelölt demarkációs vonalig. A román hadsereg – megszegve az 1918. május 7-én kötött bukaresti különbékét – november 10-én újra hadba lépett. A román csapatok két nappal később megjelentek a Gyimesekben, majd sorra megszállták a székelyföldi településeket. 1919. január 22-ig pedig a demarkációs vonalként meghatározott Maros folyóig nyomultak előre. Február 28-án a párizsi békekonferencia döntőnökei már egy új-, a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vasútvonalnál húzódó demarkációs vonalat állapítottak meg.³ A magyar hadseregnek március 23-i határidővel kellett kivonulnia az ettől keletre lévő területről. A feltételeket, amiket Ferdinand Vix francia alvezredes nyújtott át a magyar félnek, Károlyi Mihály elfogadhatatlannak ítélte, a kormánya lemondott, március 21-én pedig a Kun Béla vezette Magyarországi Tanácsköztársaság jutott hatalomra. A román királyi hadsereg a kommunizmussal szembeni felszabadító hadjáratra hivatkozva Erdély elfoglalását követően, április 16-án újra előre nyomult és heves

1 Jelen tanulmány a Hajdúnánáson 2018. augusztus 3-án rendezett „Közszabadok szolgálathoz és területhez kötve”. A Hazánk: Észak-Alföld – Régiótörténeti konferencia bővített változata. Kutatásom során segítséget kaptam Varjasi Imre levéltárostól a Hajdúböszörményi fióklevéltár vezetőjétől, Husvéth András főlevéltárostól a Hajdúböszörményi fióklevéltár főlevéltárosától valamint dr. Brigovác László levéltárostól, Katona Péter levéltári informatikustól és Szikla Gergő főlevéltáros, igazgatóhelyettesről a debreceni levéltár munkatársaitól. Segítségüket ezúton is hálásan köszönöm.

2 A tanulmány szövegének rövidebb változata - hivatkozások nélkül - megjelent online a CLIO Intézet honlapján 2018-ban. <https://www.clioinstitutu.hu/> – 2019. jún. 28.

3 Fogarassy László: Az ismeretlen székely hadosztály. (Adatok Tiszántúl és Erdély hadtörténetéhez az 1918/1919. évi forradalmi időszakban a román általános támadásig). *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 1971. 225–251.

harcok árán 18-ára átlépték a hegyszorosokat. Április 20-ára elfoglalták Nagykárolyt, Nagyváradot és Aradot is, majd arra hivatkozva, hogy a Tisza természetes, könnyen védhető akadályt képez a magyar csapatok ellen, egészen a folyóig hatoltak előre.

Tanulmányunkban a Hajdúság területének román megszállására koncentrálnak. Kutatásaink során a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Központi, debreceni levéltárában őrzött, a megye településeire vonatkozó főispáni és alispáni jelentéseket, a Hajdúböszörményi Fióklevéltárban talált polgármesteri, jegyzői iratokat, közgyűlési jegyzőkönyveket, a helyi sajtót és a helytörténeti szakirodalmat használtuk. Jelentős forrásbázisunkat képezték azok a Pákozdy Sándor alispán számára 1919. augusztus végén írt jelentések,⁴ amelyekben a településvezetők beszámolnak a Tanácsköztársaság és a román megszállás alatti eseményekről, különösképp kiemelve a megszállók által okozott károkat. A kisebb falvak vizsgált időszakbeli történetének bemutatása – más forrás, sajtó és szakirodalom hiányában – döntően ezekre a jelentésekre korlátozódik. A városokról (Hajdúböszörmény, Hajdúszoboszló, Hajdúdorog) már több forrással rendelkezünk. Kutatásunk eddigi szakaszában román forrásokat egyelőre nem volt módunk vizsgálni, emiatt a megszállás történetét csak a magyar levéltári dokumentumok alapján mutathatjuk be. Tanulmányunkban röviden kitérünk a térségben zajlott ütközetek és azok következményeinek, valamint – a nagyobb városok példáján keresztül – a megszállás hétköznapijainak bemutatására is. A megyeszékhely, Debrecen románok általi megszállásának részletes bemutatásától e helyen eltekintettünk, legutóbb ugyanis két évvel ezelőtt született róla helyi levéltári forrásokra alapozott tanulmány,⁵ mi főként a vidéki események bemutatására törekedtünk. A vizsgált térségbe a román királyi hadsereg 7. gyalogoshadosztályának katonái 1919. április 21-én érkeztek. A megye székhelyét, 23-án harc nélkül érték el, majd kisebb összetűzések után április 30-án eljutottak a Tiszáig.⁶ Az elsődleges céljuk elérése után berendezkedtek az elfoglalt területen.

4 Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Hajdú Vármegye Alispánjának iratai. Közigazgatási iratok. MNL HBML IV. B. 906/b. (továbbiakban: MNL HBML IV. B. 906/b.) 1746/1920. A jelentések 1919. augusztus 22–30. között íródtak.

5 Debrecen román megszállásáról legújabbán lásd: Bödök Gergely: Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919–1920-ban. *Kommentár*, 2016/1. 68–86. (továbbiakban: Bödök, 2016/1) Valamint: *Naplójegyzetek. Dr. Réczei Sándor ítélőtáblai bíró naplója*. Debreceni Ítélőtábla, Debrecen, 2017.

6 Liptai Ervin: *Vöröskatonák, előre!* Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1979. 104–122.

Vámospércs

A Hajdúság területét a román királyi hadsereg Vámospércs felől érte el. A faluhoz debreceni munkások és a II. Budapesti Nemzetközi Német Vörös Ezred és egy terrorkülönítmény érkezett április 21-én a román hadsereg jövetele előtt, hogy felvegyék a harcot az ellenséggel. Az ütközetre délután került sor a község határában. A harcok során több mint 30 osztrák vörös katona esett el, köztük a zászlóaljparancsnok, Leo Rothziegel is.⁷ A tüzérségi tűz következtében a település 12 lövést kapott, amelyek több házban, a református templomban, és néhány gazdasági épületben is sérüléseket okoztak. A jegyző által írt jelentés szerint 43 vörös katona – köztük két nő – is elesett.⁸ A román jelentés szerint a támadók 2000 foglyot ejtettek, veszteségük pedig 21 halott és 29 sebesült volt.⁹ Öt órás küzdelem után a románok elfoglalták a települést és szabad rablásra kaptak engedélyt. A rablás során több lakost teljesen kifosztottak, sokakat levetkőztettek és értéktárgyaikon kívül elvették a ruháikat és csizmáikat is. Feltörték a község páncélszekrényét, feldúlták és nagyrészt megsemmisítették a levéltárát. Elvittek 3000 hektoliter bort, amit részben megittak, részben kiöntöttek. Az ámokfutás során felgyújtottak 17 lakóházat, egy tanyai házat és több melléképületet is. A károkat jelentősen növelte, hogy a csapatok átvonulása öt napon át tartott, amely idő alatt többé-kevésbé folyamatos volt a rablás. Feldúlták az egyházi irodát, a csendőrségi laktanyát, a főjegyzői irodát, tönkretették az iskolai felszereléseket, valamint a tanítói könyvtárt. A pusztítás halálos áldozattal is járt: megöltek egy helyi lakost, négyet pedig megsebesítettek – közöttük egy gyerek láblövést kapott.¹⁰ A településen egy tüzérezred három hétig, két gyalogezred pedig közel két hétig volt elszállásolva, akik élelmükről önkényes rekvirálással gondoskodtak. Ittlétük alatt a rekvirálás jogszerűségére hivatkozva súlyosan károsították az állatállományt.¹¹

A román királyi hadsereg szétverte a Tanácsköztársaság hadseregét, a menekülő vöröskatonák ellepték az utakat és Debrecent, a megszálló

7 Fehér András: Az 1919-es proletárdiktatúra Hajdú megyei történetéhez. *Párttörténeti Közlemények*, 1959/2. 1–52.

8 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. A jelentés 1919. augusztus 22-én íródott.

9 Veress Géza: A román megszállás és az ellenforradalmi korszak első évtizede (1919–1931) *Debrecen története* 4. 1919–1944. Szerk. Tokody Gyula. Debrecen Megyei Városi Tanács, Debrecen, 1986. 166.

10 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

11 Gazdag István: Vámospércs története 1914–1944 között. In. *Vámospércs története*. Vámospércs Nagyközség Önkormányzata, Vámospércs, 1994. 76–77.

hadsereg pedig folytatta előre nyomulását Hajdúsámson és a megyeszékhely felé.

Hajdúsámson

A falut a Tanácsköztársaság képviselői április 21-én hagyták el 22 túszt szállítva magukkal Debrecenbe.¹² A fogvatartottakat három nap múlva – a román megszállás napján – elengedték. A megszállás idején a falu belterületén, de főként a külterületen a rablások és fosztogatások napirenden voltak. A román katonák a rekvirálásokon kívül szekereket, lószerszámokat, ruhaneműket, órát, gyűrűt és készpénzt is elvittek. A helyi csendőrörs nyolc tagból állt, de, mivel csak karddal voltak ellátva a lőfegyverrel rendelkező fosztogatókkal szemben hatékonyan nem tudtak fellépni.¹³

Debrecen

Debrecen történetében a Tanácsköztársaság rövid időszakot tölt ki, alig egy hónapig tartott. A direktórium – a lakosság várható ellenállását megakadályozandó – túszygyűjtését rendelte el, amelyet húsvétra időzítettek. Április 18-án, Nagypénteken Debrecenből 93,¹⁴ vagy más források szerint „csak” 54 helyi lakost ejtettek foglyul, közöttük Márk Edét a polgármestert és Rostás Istvánt a rendőrfőkapitányt.¹⁵ 1919. április 23-án hajnalban parlamenterek indultak a városból kifelé minden irányban, hogy az érkező román hadsereg vezetőjével tárgyaljanak a város megkímélésének érdekében. A békekövetek elérték céljukat: a román katonai vezető tárgyalásra fogadta a városi tanácsot a vámospécsi úton délután két órakor. Constantin Dimitrescu tábornok a tanács tagjaihoz intézett beszédében elmondta, hogy „a románok nem ellenségei a magyaroknak, nem is ellenségül jöttek, hanem rendet csinálni. Az entente megbízásából jönnek a bolsevizmus gyökeres kiirtására. A város lakosai nyugodtak lehetnek. Senkinek vagyonában és személyében bántódása

12 A Magyarországi Tanácsköztársaság túszygyűjtő akcióiról lásd. Bödök Gergely: Kegyelmes urak a Gyűjtőfogházban. A vörösteror fővárosi túszyai. *Múltunk*, 2014/4. 151–181.

13 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúsámsonról. 1919. augusztus 31.

14 Zoltai Lajos: Oláhok Debrecenben. 1919. április 23–1920. március 11. siralmas története. *Debreczeni Képes Kalendárium, 1921.* 40–58. (továbbiakban: Zoltai, 1921.)

15 Bödök, 2016/1. 68–86.

nem lesz.”¹⁶ A beszéd után a tábornok átadta a küldöttségnek a még Nagy-károlyban nyomtatott kétnyelvű proklamációt, amely – egyebek mellett – a megszállás tényét és a fegyverek beadásának követelését tartalmazta. Időközben a templomokra, hivatali épületekre és a magánházakra is fehér zászlót tűztek ki.

A tárgyalás után megindult a román 7. hadosztály fegyelmezett, jól felfegyverzett, sok ágyúval rendelkező menete. Csűrös Ferenc visszaemlékezése szerint a katonák eleinte a városi lakosság csöndes sorfala és az ablakokon keresztül szemlélődők figyelmétől kísérve értek a főterre. A téren aztán örömkialtásokkal és kendőlobogtatással fogadták a megszállókat. A megszállás vegyes érzelmeket keltett a helyiekben. Ahogy a visszaemlékező írja: „a debreczeni magyar lelkében kétféle érzelm váltakozott akkor. A megkönnyebbülésé és a szégyené. – A megkönnyebbülésé, hogy megszabadulva láttuk magunkat a vörösterrortól; a szégyené, hogy ezt a szabadulást ezeréves hazánk területi épségét megrabolni akaró nép, az oláh telhetetlen nagyravágyó ellenségünk hozza nekünk.”¹⁷ Az első román rendelkezések a fegyverek beadására, a gyülekezési jog megtiltására, a cenzúra bevezetésére vonatkoztak. A román állam nemcsak hadiállapotban volt a magyar állammal, a román hadsereg magát a kommün ideológiai ellenfelének is tekintette, amit a megszállók saját érdekeik érvényesítésére használtak ki. A térparancsnok, Pirici ezredes, május 3-iki rendelete minden tényleges és tartalékos Osztrák–Magyar Monarchia hadseregében szolgált tisztet igazoló eljárás céljára történő jelentkezésre közelezett. Alig egy héttel később, május 9-étől már a tartalékosoknak és a közkatonáknak is jelentkezniük kellett.¹⁸ A jelentkezetteket azután Brailába, Szebenbe és Sinaiába deportálták és több hónapig tartották fogva.¹⁹ A megszállók foglyaikkal durván bántak, megverték és előfordult, hogy meg is kínozták őket.²⁰

A román katonai igazgatás június 11-én egy Román–Magyar Összekötő Hivatalt hozott létre, amely a városházán működött. Feladata

16 Egy nevezetes nap története. A románok bevonulása Debrecenbe 1919. április 23-án. Dr. Csűrös Ferenc ny. közművelődési tanácsnoknak a román megszállás alatt írott naplójából. *Debreczeni Képes Kalendárium*, 1942. 55–57.

17 Zoltai, 1921. 42.

18 Kahler Frigyes: Réczei Sándor naplója. Adalékok a Tiszántúl 1919–1920-as román megszállásának történetéhez. *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve* 7., 1980. 37–38.

19 Zoltai, 1921. 55.

20 Márton Lajos debreceni nyugdíjas visszaemlékezése. *A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919*. Debrecen, Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága, 1959. 503. dokumentum. 570. (továbbiakban: *A Tanácsköztársaság*, 1959.)

szerint a román parancsnokság és a polgári hatóságok között felmerülő ügyek elintézését közvetítette, ám a hivatal léte nem jelentette a magyar hatóságok egyenlő partnerként való elfogadását.²¹ A rendőrség munkáját is ellehetetlenítették, légénységi állományának fegyvereit elvették, hatáskörüket korlátozták. Nyomozniuk nem szabadott amennyiben annak csak gyanúja is felmerült, hogy a bűneset elkövetői román katonák voltak. Sőt, a román hadsereg tagjainak rekvirálásaiban – még a jogtalanokban is – a megszállók segítségére kellett állniuk. Miután a magyar katonák fogásukból hazatértek, megpróbáltatásaik tovább folytatódtak. 1919. augusztus 17-én Mihailescu tábornok minden helyi tartalékos katonatisztet hadifogolynak nyilvánított, és eltiltott az egyenruha viseléstől, ezen felül heti két alkalommal jelentkezésre kötelezett a térparancsnokságnál.²² A lakosság személyes szabadságát és mozgását is jelentősen korlátozták. Este 10 és reggel 6 óra között nem hagyhatták el lakásaikat. Szabályozták és ellenőrizték a lakosok utazását is, amit különféle feltételekhez és engedélyekhez kötöttek.²³ Az utazni szándékozónak fényképes személyi igazolványt kellett készítenie, amelyet erkölcsi és azonossági bizonyítvány kiállításához is kötöttek. A hosszú idejig tartó és költséges procedúra után még a főispán engedélye is kellett a vasúti jegy megváltásához. A vasúti forgalom május 28-a után indult meg, de akkor sem minden irányba. Korlátozták a kávéházak és vendéglők záróját, de külön engedéllyel táncmulatságokat lehetett rendezni. A mulatságok mellett működtek a mozik és a színházban is játszottak, a rendezvények plakátjait, hirdetéseit két nyelven kellett közzé tenni. A román katonák viselkedése időnként nagy feltűnést keltett: állítólag némelyik román tiszt kifestve, fűzöt viselve, parfüm illatot árasztva lóháton ülve galoppozott be a kávéházba.²⁴

1920. január 20-án Mihailescu kormányzó tábornok népösszeírást rendelt el, amelynek végrehajtására öt napot adott. Az újabb rendelet – a helyi lakosság értékítélete szerint – kizárólag a román hatóságok pénzszerzésére szolgált: az összeírás után ugyanis minden lakost arcképes igazolvány kiváltására kötelezték, ami 4 koronába, a hozzá tartozó fénykép pedig 12 koronába került.

21 Kahler Frigyes: Adalékok Debrecen román megszállásának történetéhez. In. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve* 60., 1981. 238.

22 Zoltai, 1921. 55.

23 Bödök, 2016/1. 74.

24 Borók Imre: Román megszállás Hajdú-Biharban. *Új Hónap*, 2000/3. 34–35. A magukat sminkelő román katonák toposza a fővárosban is megjelent. Lásd. Ablonczy Balázs–Zahorán Csaba: Rúzs és bocskor. Román-magyar történetek 1919-ben. *Rubicon*, 2017/7–8. 30.

A város és a vármegye javainak kifosztása újabb lendületet vett a május 16–20 között megjelent Hanzu tábornok alá rendelt 16. hadosztály és Mosoiu tábornok érkezésével, aki május 26-ától a megszállt részek politikai kormányzójaként működött.²⁵ A román hadsereg élelmezéséről a megye lakosságának kellett gondoskodni. A tiszti étkezde számára hetente kétszer – szerdán és szombaton – 25 csirkét és 300 tojást kellett – csekély összeg fejében – beszállítani. Ezek a rendszeres beszállítások az alispán felosztása alapján minden héten más-más településre hárultak.²⁶ Ezekon kívül az Ítéltábla épületében működő tiszti étkezde követelésére, annak konyhájára, minden szombaton 1000 tojást, 40 csirkét, 10 kacsát és 10 libát kellett juttatni.²⁷ A városnak több mint százmillió koronás kárt és sok fizikai szenvedést okozott a román megszállás. Leszerelték az államasutak gépjárató műhelyét, a dohánygyárat, elvitték az állami fémipari szakiskola és az állami gazdasági akadémia gépeit, a telefonokat. Elszállították a kórházak ágyait, gyógyszereit, fehérneműit és kötözőszereit. A szarvasmarha és a lóállománynak negyede, valamint a termények nagyobb része került a megszállók kezére, akik azt elszállították. A fuvarosok szolgáltatásait – térítés nélkül – folyamatosan igénybe vették és a mezőgazdasági munkákhoz elengedhetetlen szekereket a román tisztek legtöbbször csak kocsikázásra használták. „Számталanszor megtörtént, hogy a hadiszolgáltatás címén kirendelt fogatok egész éjjelen a földi gyönyörűség kielégítésére hordozták tiszti lakásról tiszti lakásra a hadsereget kiegészítő hölgyeket” – örökítette meg az egyik visszaemlékező a román megszállók hatalommal történő visszaélésének gyakorlatát.²⁸

A megszálló katonaság távozásakor minden mozdítható tárgyat magával vitt a laktanyákból. Így bútorok, kályhák, ablakok, ajtók és még a deszkapadló is elkerült, ráadásul a helyiségeket kitararítatlanul hagyták maguk után. Előfordult, hogy békés utcai járókelőket állítottak meg, akikről levetették a nekik tetsző ruhadarabokat. A tanyákon garázdálkodó 5–10 fős különítmények megtizedelték a mezőgazdasági felszereléseket. A román katonák túlkapasait sokszor még saját tisztjeik sem tudták megátolni. „Minden igazolás nélkül megjelennek az egyes háztartásokban és gazdaságokban és onnan különböző szükségleti és élelmi cikkeket, élőállatokat rekvirálnak, elhoznak legtöbb esetben ellenérték nélkül” – írta a

25 Zoltai, 1921. 50.

26 Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Hajdúböszörményi Fiókleveletár. Hajdúböszörmény Város Polgármesterének iratai. MNL HBML HBFL V.B.76.c (továbbiakban: MNL HBML HBFL V.B.76.c) 4259/1919.

27 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4561/1919.

28 Zoltai, 1921. 52.

főispán a román katonai helytartónak címzett levelében. Megkeresésében arra kérte a katonai vezetőt, hogy a parancsnoksága alatt álló katonáknak tiltsa el „szükségleteik beszerzésének önkényes formájától,”²⁹ ám panasa következmények nélkül maradt és a rablások folytatódtak. A középületeken túl a magánlakásokban elszállásolt katonák némelyike is a család bútoraival, szőnyegeivel távozott.³⁰ A megszállás után a Központi Statisztikai Hivatal összeírta a keletkezett károkat. Debrecenben 3140 kárbejelentés tettek, 2997 magánszemély és 143 hivatal tette meg panaszát.³¹ A rablások mellett több gyilkosság is előfordult. A leírás 13 esetet említ, akik közül a legtöbb áldozat tanyákon élt és – vélhetően rablógyilkosság áldozatai voltak - de kocsmáros, szobafestő és gyógyszerész is megtalálható a felsorolás között.³²

Debrecen megszállása 1920. március 11-én ért véget. Aznap érkezett meg vonattal az Antantmisszió vezetője, Berthou ezredes, aki jóváhagyta a magyar Nemzeti Hadsereg bevonulását a városba. A misszió tagjait a román katonaság vezetői a városházán fogadták, ahol átnyújtották nekik a város átadásáról szóló jegyzőkönyvet. A megszálló román katonaság ezután a Kossuth utcán át elhagyta a várost. Eközben a magyar vasi ezred katonái a vasútállomás felől bevonultak a főtérré. Útjukat zenekar és 40000 ujjongó lakos kísérte. Érkezésüket követően a városi tanács köszönetként díszebédet adott a misszió és a katonai vezetők számára az Arany Bika szálloda különtermében.³³ A tisztéken kívül az egyszerű bakákat is megvendégelték. A helyi gazdák egyesülete a Református Kollégiumban elhelyezett legénységet gulyással, debreceni ropogós fonatossal és borral fogadta.³⁴

Józsa

A ma már Debrecen külterületén található faluban a megszállás harcok nélkül zajlott le, de a berendezkedés során több esetben történ-

29 MNL HBML IV.B.901.f Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Hajdú Vármegye és Debrecen thj. Város Főispánjának iratai. Kormánybiztos-főispáni iratok. 37/1919. A levél 1919. május 15-én íródott.

30 *Debrecen Sz. kir. város és Hajdú vármegye.* Szerk. Csobán Endre. Budapest, 80–81.

31 Dr. Rác Lajos: Mit szenvedett Debrecen város az oláhok fosztogatásaitól? *Debreceni Képes Kalendárium*, 1922. 65–69.

32 Zoltai, 1921. 57.

33 *Hajdúföld.* 1920. március 12. 2–3.

34 *Hajdúföld.* 1920. március 12. 5.

tek erőszakos visszaélések. Hiába működött a korábbi előjáróság öt fős csendőrséggel, a közbiztonság teljesen leromlott. A román katonák garázdálkodásaik során több nőt megerőszakoltak és gyakran követtek el éjjeli fegyveres rablásokat.³⁵ Az erőszakos cselekmények mellett a lakók a sorozatos rekvirálásoktól is szenvedtek és még élelmezésük is a helyieket terhelte.³⁶

Hajdúhadház

Miután a megszállók bevonultak Debrecenbe észak felé folytatták előre nyomulását. A települést a direktórium tagjai és a Tanácsköztársaság irányításában részt vevők a román hadsereg érkezésének hírére április 23-án elhagyták, hat lovat, két kocsit és egy szekeret, valamint 107.199 korona készpénzt vittek magukkal. Az alispánnak írott jelentés szerint 300–350.000 korona kárt okoztak. A községet április 26-án ellenállás nélkül szállták meg a román csapatok. Bevonulásuk után itt is elfogták a Tanácsköztársaságban aktívan közreműködőket és 23 személyt internáltak.³⁷ Az elhurcolt férfiak feleségei másfél hónap után, kétségbeesésükben könyörgő levelet írtak a főispánnak férjeik kiszabadítása érdekében. A levélben tagadták, hogy férjeik elkövették volna azokat a bűnöket, amikkel vádolták őket, illetve tetteiket csak a kényszer hatásával indokolták. A letartóztatott férfiak egyike sem volt direktóriumi tag, a hazatértükre pedig a földművelési munkák miatt nagy szükség lenne. Az asszonyok kérték a főispánt, hogy házastársaik ügyében járjon el, mivel még a rabok kihallgatása sem történt meg. A főispán utasítására a hadházi főszolgabíró megvizsgálta az ügyet, és megállapította a foglyok ártatlanságát. Am a fogvatartottak szabadon bocsátására mégsem került sor, a foglyokat román előjárók időközben Brassóba internálták.³⁸ A megszállók további 56 személyt tartóztattak le és 59 lakost ítélték el.

A faluban egy hónapon keresztül egy ezrednyi román katona állomásozott, majd elvonultak. Június 23-án egy lovas ezred érkezett, akik szintén egy hónapig maradtak. A katonák a városerdőn lévő farakásból körülbelül 20 mázsát elvittek és a tiltakozó erdőort még veréssel is megfenyegették.³⁹ A megszállás után, májusban a közbiztonság megtartása

35 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Józsáról. 1919. augusztus 26.

36 *Józsa nagyközség száz éve 1872–1972*. Szerk. Szűcs Ernő. Józsa Nagyközségi Tanács Végrehajtó Bizottsága, Debrecen, 1972. 41.

37 A Tanácsköztársaság, 1959. 450. dokumentum. 496–497.

38 MNL HBML IV.B.901.f 316/1919. A levelet 11 asszony írta alá, 1919. július 4-én.

39 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4580/1919.

érdekében a lakosok 360 főből álló polgárőrséget szerveztek.⁴⁰ A csapatok ellátása jelentős terhet rótt a lakosságra, akik a határban bókászó katonák rablásaitól is sokat szenvedtek.⁴¹

Téglás

Téglást szintén békés körülmények között, április 26-án foglalták el a megszálló csapatok. A rekvirálások itt is sok kárt okoztak a lakosságnak, állataik, terményeik és a gépek nagy részét elvitték. A helyiségben a 10. román huszárezred állomásozott, akik egy gyilkosságot is elkövettek. Egy helybéli férfi (Kálmán István) állítólag szidta a megszálló katonákat, aminek következtében letartóztatták és a falu határában lelőtték. Holttestét csak egy hét múlva, a román parancsnok engedélyével éjszaka és egyházi szertartás nélkül temethették el a köztemetőben. A falu irányítását a korábbi vezetők végezték, a rendre 5 fős csendőrség vigyázott.⁴²

Hajdúböszörmény

A városból a román hadsereg érkezésének hírére a helyi direktórium április 23-án délelőtt menekült el. Az ellenséges csapatok érkezése előtt – a lakosság védelmének érdekében – a vezetőség a városházára fehér zászlót tűzött ki és plakáton tudatta a lakossággal a megszállás közeledtét, amire 26-án este sor is került. A közvetlen román katonai irányítás alá került város polgári igazgatását a korábbi Városi Tanács vette át. A május 12-i közgyűlés döntése szerint a polgármesteri teendőket a továbbiakban Paksy Károly ügyvéd látta el, a rendőrfőkapitány pedig dr. Szálkay Antal szolgabíró lett. A katonákat a városban a református egyház iskoláinak 30 tantermében és több mint 1400 magánházaiban szállásolták el, az ügyintézéseikhez pedig a város hivatali helységeit használták.⁴³ A megszállók első plakátjai szerint nem hódítani érkeztek, céljuk pusztán a „bolsevizmus letörése”. Ennek megfelelően első intézkedésük – uralmuk biztosítása érdekében – a fegyverek begyűjtése volt, majd a Tanácsköztársaság helyi vezetőinek átadását követelték. Így az új vezetés a direktó-

40 Komoróczy György: Az önkormányzati igazgatás 1606–1948 között. In: *Hajdúhadház múltja és jelene*. Szerk. Komoróczy György. A Debreceni Déry Múzeum Baráti Köre kiadványa, Gyula, 1972. 395–396.

41 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúhadhárról. 1919. augusztus 25.

42 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúhadhárról. 1920. április 8.

43 MNL HBML HBFL V.B.76.c 1512/1920.

rium helyben maradt 27 tagját elfogatta, akiket a román előjárók részben Debrecenbe, részben pedig Brassóba és Moldvába szállították.⁴⁴

A közbiztonság fenntartása érdekében a rendőrséget és a csendőrséget a helyén hagyták, akik viszont szolgálatukat csak fegyverük leadását követően kezdhették meg, melléjük pedig román járőröket helyeztek.⁴⁵ További rendfenntartó erőként 20 koronás napidíjért dolgozó 30 fős polgárőrséget szerveztek.⁴⁶ A megszállók a városban május 25-én lószorozást tartottak, az összegyűjtött 300 lovat elvitték, az állatok elhajtásához 11 helybéli lakos munkáját vették igénybe. A férfiak csak 6 nap múlva érkeztek vissza, de munkájuk kifizetését a román katonaság a városra hárította.⁴⁷ A megszállók a lovakon kívül a szarvasmarhákra is igényt tartottak. A lefoglalt állatok számára a román katonaság széna, szalma és abrak beszállítását rendelte el a debreceni Pavillon laktanyába.⁴⁸ A tiszai offenzíva előtt néhány nappal a román parancsnok a községháza elé 300 férfit és 10 asszonyt rendelt: a férfiaknak ásót, lapátot, csákányt, a nőknek főzőedényeket kellett magukkal hozniuk, majd árokásásra vitték őket.⁴⁹ Július végén a városba hét román csendőrt vezényeltek, akiknek az élelmezését – a polgármester utasítása alapján – Rác István vendéglője látta. A településen hét napig állomásozó csendőrök egy alkalommal sem fizettek az egész napi ellátásért. A vendéglős kárának rendezése miatt így a polgármesterhez fordult, aki az összeg kiutalásáról rendelkezett.⁵⁰ A megszállók, ellátásuk érdekében augusztusra újabb 200 vágómarha beszállítását követelték a megyétől. Ebből 24 állatot kellett Hajdúböszörménynek teljesítenie, ám a helyi gazdák a kiszabott határidőre csak 14 szarvasmarhát adtak át a hatóságnak. A különbözetet a polgármester erélyes felszólítását követően egy nagygazda állományából pótolták.⁵¹ A polgármester által 1919. augusztus végén írott jelentés⁵² szerint a megszállók öt alkalommal tartottak a városban állat és takarmány-rekvirálást. Ezek során a lovak és a szarvasmarhák nagy részét elvitték és

44 Fehér András: A város politikai élete 1867–1944. In: *Hajdúböszörmény története* Szerk. Szendrey István, Hajdúböszörmény Városi Tanácsa, Debrecen, 1973. 229–230.

45 A Tanácsköztársaság, 1959. 423. dokumentum. 459–460.

46 MNL HBML HBFL V.B.76.c 3395/1919.

47 MNL HBML HBFL V.B.76.c 3850/1919.

48 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4052/1919.

49 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4358/1919.

50 MNL HBML HBFL V.B.76.c 4792/1919.

51 MNL HBML HBFL V.B.76.c 5112/1919.

52 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

csak néhány esetben fizettek értük. De a cséplőgépeket is kiszállították a vasútállomásra, amelyeket tulajdonosaik kiválthattak.

A hivatalosan kítűzött rekvirálások mellett a lakosság több alkalommal szenvedett a katonák önkényes „rekvirálásától” vagyis rablásaitól. Ezek során a román katonák nem egyszer minden mozdítható értéket hadizsákmányként kezeltek.⁵³ A helyi lap, a Hajdúböszörmény és Vidéke egyre több antiszemita cikket publikált, aminek következtében a román parancsnok cenzúrázta a lapot. Augusztus 6-án megjelenő rendeletében leszögezte, hogy „nem tűrhető az, hogy bármily formában is akár felekezetek ellen izgatások előforduljanak.”⁵⁴ Később – augusztus végén – be is tiltotta a lapot. A megszállók a nyár végén további követeléssel éltek: 130 vagon gabona szállítását rendelték el, úgy, hogy a város naponta 3–4–6 vagon szállítását teljesítse. A rendelkezés miatt a város vezetése zár alá vette a gabonatermést és megtiltotta a termények árulását.⁵⁵

A rekvirálások mellett a megszállók ún. „igazgatósági költségeket” is követeltek. Az augusztus–november közötti időszakra vonatkozó díjat megyei szinten 7.000.000 koronában állapították meg. Ebből Hajdúböszörményre 165.000 korona jutott, amelyet a város – katonai végrehajtástól fenyegetve – november közepéig befizetett.⁵⁶ Összel, amikor az időjárás hűvösebbre fordult a román katonák lakóhelyeik fűtéséről a város kárára gondoskodtak: eltűzelték a külső gazdaságok fakészleteit, kivágták a város szélén található „városkert” fáit, valamint a vásárteret övező akácfasor és a városi fürdő fáit is.⁵⁷ A várost a román hadsereg 1920. március 10-én hagyta el. Ekkor a hirdetőtablákon új plakátok jelentek meg, amelyek a Magyar Nemzeti Hadsereg érkezéséről tudósítottak.⁵⁸

Három nap múlva, március 13-án délelőtt Vida Gyula százados vezetésével érkeztek meg a településre a Magyar Nemzeti Hadsereg katonái. A magyar bakákat a lakosság örömmámorban kísérte a főtérre, ahol a

53 Nyakas Miklós: *Hajdúböszörmény a múltó időben*. Hajdúböszörmény város Polgármesteri Hivatal, Hajdúböszörmény, 2000. 288–289.

54 *Hajdúböszörmény és vidéke*. 1919. augusztus 6. 1.

55 MNL HBML HBFL V.71.a 25. kötet. 70/1919. A bejegyzés 1919. augusztus 24-én íródott.

56 MNL HBML HBFL V.71.a 25. kötet. 81/1919. A bejegyzés 1919. december 20-án íródott.

57 MNL HBML HBFL V.B.76.c 7165/1919.

58 MNL HBML HBFL V.B.76.c 868/1920.

helyi előjáróság fogadta őket. A város képviselőtestülete a „történeti nevezetesség napot” jegyzőkönyvében is megörökítette.”⁵⁹

A rekvirálások során a román megszálló csapatok elszállították – legtöbb esetben vonaton, de gyakran lábon – az állatokat, elvitték a termények nagy részét, amelyekért csak csekély összegeket fizettek ki. De vittek szekereket, hintókat, gépeket, hét darab lokomotívot vagy éppen 256 darab hektóliteres hordót. A Tejszövetkezet igazgatójának jelentése szerint leszerelték és elvitték a tejszarnok gépeit, vajköpülő gépet, a tejeskannákat és a tartályokat is.⁶⁰ Semmit sem fizettek az elszállított nagy mennyiségű tüzfáért és épületfáért, az állandóan igénybe vett fuvarozásokért és a napszámosok munkáiért. Ezenkívül a lakosságtól nagy mennyiségű fehérneműt, ágyneműt, lábbelit, ruházati cikkeket és ékszereket vittek magukkal. Az összeírások végén megállapították, hogy a károk a helységben közel 30 millió koronát,⁶¹ egészen pontosan 31.959.897 koronát tettek ki.⁶²

Hajdúdorog

A községet a Tanácsköztársaság rövid időszaka alatt atrocitások nem érték. A román csapatok érkezésének hírére a helyi direktórium tagjai innen is elmenekültek 2 lovat némi pénzt és egy kocsit magukkal szállítva. A megszállás maga békésen zajlott le, de a román csapatok letartóztatták a proletárdiktatúrával szimpatizáló 29 lakost.⁶³ Az átvonuló katonák ellátása jelentős terhet rótt a lakosságra: az ide érkező 20 fős tisztikart egy hónapon keresztül kellett élelemmel ellátniuk. Ahogy a térségben mindenhol, ebben a községben is több alkalommal történtek rekvirálások, szabályos és szabálytalan módon egyaránt. A tiszai offenzíva előtt, június 20-án a román katonaság a frontra vonult. A községen áthaladó hadsereg magával vitte a tanyai lakosság széna és szalmakészletét – az elhurcolt takarmánymennyiség több mint száz mázsát tett ki. A tömeges rablás után, az érintett lakosok – valamiféle kártérítésben bízva – bejelentették a kárt az előjáróságnál. A több napon át tartó átvonulás ideje alatt a lakosságot

59 MNL HBML HBFL V.71.a 25. kötet. 25/1920. A bejegyzés 1920. március 14-én íródott.

60 MNL HBML HBFL V.B.76.c 6819/1919.

61 MNL HBML HBFL V.71.a 25. kötet. 73/1920. A bejegyzés 1920. július 4. én íródott.

62 MNL HBML HBFL V.B.76.c 1512/1920. A kérdőívet 1920. május 8-án töltötték ki.

63 A Tanácsköztársaság, 1959. 449. dokumentum. 496.

ért atrocitások megszaporodtak. Ilyen esetet jegyzett fel egy június 24-i beszámoló, amely szerint Tóth Mihályt három román katona megverte, elvitte lovát, szekereit és 20 kiló szalonnáját.⁶⁴

A vörös hadsereg ellentámadása miatt újra hadiállapot lépett érvénybe. Oprescu, a román királyi hadsereg 4. vadász dandárjának ezredese ismét a fegyverek átadására szólította fel a lakosságot. A június 26-án kifüggesztett rendelet rövid, mindössze egy napos határidőt adott a helyieknek a fegyverek és a lőszer átadására. Ezen kívül házkutatásokat helyezett kilátásba és az ellenszegülőknél 10 évig terjedő fogházbüntetést, valamint 20.000 koronás pénzbüntetést ígért.⁶⁵

A helyieknek a megyeszékhelyen állomásozó megszállók élelmezéséből is ki kellett venni a részüket. Heti 1000 tojást, 40 csirkét, 10 kacsát és 10 libát kellett a debreceni tiszti étkezde számára beszállítani.⁶⁶ Némi megkönnyebbülést jelentett, amikor Debrecenbe 3000 mázsa só érkezett. A készletet az alispán szétszította a megye települései között, de komoly nehézséget okozott, hogy a megszállók a szállításra alkalmas vasúti kocsikat lefoglalták. A szállítás így a helyiek szekereivel oldották meg.⁶⁷ A rekvirálások és a rablások következtében a község készletei teljesen kimerültek. Nyár derekán a település ellátatlan lakossága nem egyszer már éhezett. A kialakult válságos helyzetben az alispán a környező Hajdúszovát és Földes községeket szólította fel, hogy 40–40 mázsa lisztet küldjenek „éhező testvéreiknek.”⁶⁸ A gyors lisztsegélynek volt köszönhető, hogy a legszegényebbek számára a mindennapi kenyérellátás biztosítva volt.

A tiszai áttörés kudarca után a Vörös Hadsereg Tiszafürednél átkelt a Tiszán. Amíg a folyó közelében pár napig harcok dúltak a román megszállók felszólították a falvakban esetlegesen bujkáló vörös katonákat, hogy a legközelebbi parancsnokságon jelentkezzenek. Az ezt elmulasztókat kivégzéssel megfenyegették meg. A lakosságot a menekülő vörös katonák bejelentésére utasították, az ezt elmulasztóknak erőszakos megtorló

64 Magyar Nemzeti Levéltár, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Hajdúböszörményi Fióklevéltár. Hajdúdorog Nagyközség Főjegyzőinek iratai. MNL HBML HBFL V.B.192/b (továbbiakban: MNL HBML HBFL V.B.192/b) 4072/1919.

65 MNL HBML HBFL V.B.192/b 4111/1919.

66 MNL HBML HBFL V.B.192/b 4106/1919.

67 Hajdúdorogba 100 mázsa érkezett. Uo. 4260/1919. A kiosztást az alispán 1919. június 30-án végezte el.

68 MNL HBML HBFL V.B.192/b 4138/1919. A felkérést 1919. július. 27-én tették.

intézkedéseket és pénzbüntetést helyeztek kilátásba.⁶⁹ A román katonaság a településen is összegyűjtötte az állatállományt. A bíró beszámolójából kiderül, hogy május folyamán kétszer, júniusban egyszer, júliusban pedig ismét két alkalommal került sor ló és szarvasmarha rekvirálásra. Ezek során összességében a lovak negyedét és a szarvasmarhák 45%-át foglalták le és vitték el.⁷⁰ A kizsákmányolás folytatódott augusztusban is. A lakosság tűrőképességének végét jelezte, hogy az augusztus 22-iki újabb lórekvirálás ellen a helyiek már tiltakoztak. A kisebb „lázaszt” a megszállók kíméletlenül megtorolták, a lehetséges újabb zendülésektől való elrettentés céljából 17 személyt botoztattak meg.

A falu vezetését itt is a korábbi képviselők láttak el, a közbiztonságot tíz főből álló csendőrség őrizte, akiket augusztustól öt román csendőr egészített ki.⁷¹ Ám ezek a helyi rendfenntartási erők csupán csak alárendeltjei voltak a katonai előljáróknak. Az október végi terményrekvirálás során a térségben tevékenykedő V. rekviráló bizottság vezetőjének parancsára két helyi román csendőr „megpuskatusozta, megpofozta s tettelegesen bántalmazta” az egyik előljárót. A fizikai erőszakot az váltotta ki, hogy a helyi hivatalnok 10 percet kért, amíg a követelt fogat megérkezik.⁷² De a következő rekvirálás során is történt erőszakos esemény. A novemberi begyűjtés után több román katona fosztogatásokat követett el. Éjjel betörték a házakba és ott pénzt követeltek. A lakókat fegyverrel, bottal és kézzel ütötték-verték, amíg át nem adták pénzüket, óráikat, ruháikat.⁷³

Az áthaladó és hazatérő román csapatok miatt a megpróbáltatások újabb hullámát élte át a lakosság. A katonák teljes mértékben kihasználták a község szállítóeszközeit, olyannyira, hogy az újabb fogatok igénybevételeire irányuló követeléseket a főbíró már nem tudta teljesíteni.⁷⁴ A 83. gyalogezred hadnagya fél órát adott 25 lófogat előállítására és a követelés elmaradása miatt arcul ütötte a falu jegyzőjét.⁷⁵ Atrocitás érte Fried Hermann és Kohn Ármin kereskedőket is, akik szabályos utazási igazolvánnyal utaztak Debrecenbe árujukat értékesíteni 1919. december 8-án. Útjuk Hajdúböszörményen keresztül vezetett, ahol az ott állomá-

69 MNL HBML HBFL V.B.192/b 4972/1919. A rendeletet dobszóval és falragaszok útján hirdették ki 1919. augusztus 16-án.

70 MNL HBML HBFL V.B.192/b 5313/1919.

71 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúdorogról. 1919. augusztus 27.

72 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6328/1919. Az atrocitásra október 25-én került sor.

73 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6590/1919. A rablás 1919. november 11-én történt.

74 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6328/1919. A jelentést 1919. november 25-én írták.

75 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6713/1919. A jelentést 1919. november 25-én írták.

sozó román katonák elrabolták árujukat és 25 illetve 17 botütést mértek rájuk. A városháza kapuja előtt egy éppen ott álló román hadnagy – hogy tettük ki ne derüljön – megparancsolta, hogy a kereskedőket lőjék le a város határában. A kereskedők életét egyikük román nyelvtudása mentette meg, akinek könyörgésére a katonák végül elengedték őket.⁷⁶ A lakosság néhány tagjának bántalmazásán kívül a megszállás anyagilag a teljes közösséget megterhelte. Az említett V. rekviráló bizottság 8 katonája augusztus 19 és november 30 között a községben állomásozott. Napi háromszori étkezésükről a helyieknek kellett gondoskodni, ám az élmezésükért a megszállók nem fizettek. Ezzel tetemes kárt okoztak a lakosság számára.⁷⁷ És még ez sem volt elég, a megszállók tovább sarcolták a megszállt területek lakosságát. Hajdú, Szabolcs, Békés, Csanád, Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyéknek az augusztus és november közötti időszak „igazgatási költségeinek” fedezésére 7.000.000 korona hadisarcot követeltek. A községre ebből 65.000 korona jutott, amelynek kifizetését a képviselőtestület csak hitel felvételével tudta rendezni.⁷⁸ A rekvirálások még 1920. január és február hónapokban is tovább folytatódtak, amikor a megszállók további takarmányt és állatokat vittek magukkal.⁷⁹ A községet a román katonaság 1920. március 10-én hagyta el. Az érkező magyar Nemzeti Hadsereg a közbiztonság helyreállítása érdekében a debreceni törvényszék területére március 13-án statáriumot vezetett be,⁸⁰ majd az élet lassan visszatért régi kerékvágásába.

Hajdúnánás

Az északra tartó hódítás következő állomása Hajdúnánás városa volt. A román csapatok érkezésének hírére, ebből a városból is április 23-án menekültek el a helyi direktórium képviselői. Az irányítást ismét a korábbi közigazgatási vezetők látták el, akik a lakosság megkímélése érdekében az április 28-án érkező megszállókat fehér zászlóval fogadták. A bevonulás során atrocitás nem történt, a lakosság a román hadsereget barátságosan fogadta. A berendezkedés első lépéseként letartóztatták a kommunizmusban részt vett 13 lakost. Betiltották a város lapját a Hajdú-

76 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6934/1919.

77 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6779/1919. A panaszlevelet 1919. december 20-án írták.

78 MNL HBML HBFL V.B.192/b 6667/1919. Hajdúdorog község képviselőtestületének 1919. november 21-én tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve.

79 MNL HBML HBFL V.B.192/b 265/1920.

80 MNL HBML HBFL V.B.192/b 1046/1920.

nánási Ujságot és politikai tisztogatásba kezdtek, a megszállás időszaka alatt állítólag 465 embert vettek őrizetbe.⁸¹ Május 13-án ismét összeült a képviselőtestület ahol az alispán a város korábbi törvényes hatósági jogait visszaállította. A rend fenntartása érdekében, néhány hét múlva 12 fős csendőrség működött, munkájukat polgárőrség is segítette.⁸² A katonai cselekmények következménye volt az eldobált, elhagyott lőszer, gránátok által elszenvedett balesetek is. Ilyen eset történt egy 16 éves fiúval a vasútállomás közelében. Kovács György egy gránátot talált, amely a kezében felrobbant. A baleset következtében a fiú elveszítette egyik szemét és bal kezének három ujját.⁸³

A megszállás ideje alatt a város külterületén megszorodtak a vagyon elleni bűncselekmények.⁸⁴ A megpróbáltatásokat így írta le egy helyi visszaemlékező: „1919 tavaszán bejött a román sereg. Az vitt mindent, amit csak akart. Élelmet hajtott szekérével állandóan, Debrecenbe. Nyárba lucernát, szénát, jó lovakat, a gulyának javát, alig maradt jármos jószág, elvitték. Ha büntettek valakit, 25 botütést kapott. Ők voltak az urak, ők dirigáltak. Elég súlyos esztendő volt a gazdálkodásra, hajtottak bennünket és vittek el tőlünk mindent. 1920-ban jött Horthy Miklós. Katona voltam. 1921. évtől javult az életünk, de nagy szegénység volt a románok után.”⁸⁵ A várost március 12-én hagyták el a román katonák.

Balmazújváros

A román hadsereg Hajdúböszörmény felől érkezett a városba. A direktórium képviselői menekülésük során 433.800 koronát kitevő értéket vittek magukkal. Április 26-án a Debrecen felől menekülő vörös hadsereg katonái páncélvonatjukból géppuskával körülbelül 1000 lövést adtak le a

81 ifj. Buczkó József: Fejezetek Hajdúnánás román megszállásának idejéből. In. *Centenáriumi idő*. Nánási Füzetek 30., Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, Hajdúnánás, 2018. 67–112.

82 Fehér András: A tőkés rendszer érdekharca. In. *Hajdúnánás története*. Hajdúnánás, 1973. 320–321.

83 MNL HBML HBFL Hajdúnánás Járási Jogú Városi Tanács VB Egészségügyi Osztály iratai, Hadigondozási iratok. XXIII.533.b. 7. doboz. Kovács György, 1967 ügye. Ezúton is köszönöm Husvéth Andrásnak a Hajdúböszörményi levéltár főlevéltárosának, hogy felhívta a figyelmemet a forrásra.

84 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúnánásból. 1919. augusztus 31.

85 Kiss Ferenc (1897–1991) visszaemlékezése. In. *Centenáriumi idő*. Nánási Füzetek 30., Móricz Pál Városi Könyvtár és Helytörténeti Gyűjtemény, Hajdúnánás 2018. 23–48.

román katonákra. A lövöldözés következtében négy helybéli megsérült, egyikük olyan súlyosan, hogy a lábát amputálni kellett.⁸⁶ Miután a várost az ellenséges csapatok megszállták a Tanácsköztársaságban aktívan részt vett 16 személyt Brassóba internáltak. Veres Péter visszaemlékezésében 180–200 internáltat említ.⁸⁷ Letartóztatták a volt nemzetőröket és a vörös őrség tagjait is, összesen 52 főt, sokukat botbüntetéssel sújtották. Április 26-ától itt állomásozott a román hadsereg felvonulását irányító központ, akiknek ellátása komoly anyagi terhet rótt a lakosságra. A katonák naponta 325 liter tejet, 120 tojást, 3 kiló vaját és 6 csirkét fogyasztottak. A megszállókat az iskolában és magánházakban szállásolták el, egy-egy házban 4-5 katona is lakott.⁸⁸ A városnak a rekvirálások és a rablások következtében közel 4 millió koronára tehető kára keletkezett.⁸⁹

Tiszacsege

A visszavonuló vöröskatonák a falu külterületén, Fried Leó cserepes tanyájánál vették fel a harcot a megszálló román hadsereggel. Azonban a harcot két és fél óra után feladták és szekereket, 40 lovat, 300 marhát, 1200 juhot, 700–800 sertést és jelentős mennyiségű élelmiszert felpakolva a Tisza túlsó partjára menekültek.⁹⁰ Mivel a községet a vörös katonák elvonulásukkor kirabolták, a lakosság a május 3-án érkező román katonákat örömmel fogadta. Azonban a megszálló kisebb-nagyobb katonai egységek ellátása megviselte a falu lakóinak életét.⁹¹ A helyi direktórium képviselőit és kiszolgálóit – 15 lakost – előbb Debrecenbe, majd Brassóba onnan pedig Moldvába internáltak. Hat hónapig tartó kényszermunka után, 1919 decemberében jutottak csak vissza szülőfalujukba.⁹²

86 A Tanácsköztársaság, 1959. 433. dokumentum. 471–472.

87 Veres Péter: Igaz történet egy faluról. *Szabad Föld*, 1952. március 2. 7.

88 Varga Antal: *Balmazújváros története 1945-ig*. Debrecen Város Tanácsa Művelődési osztálya és a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat Hajdú-Bihar megyei szervezete képviselőiből alakult szerkesztő bizottság, Debrecen, 1958. 230–233.

89 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Balmazújvárosból. 1919. szeptember 2.

90 A Tanácsköztársaság, 1959. 481. dokumentum. 540.

91 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Tiszacsegéről. 1919. augusztus 31.

92 Papp József: *Tiszacsege*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, Debrecen, 1967. 87–88.

Monostorpályi

A falu megszállását egy visszaemlékező így mesélte el: „a román csapatok minden ellenállás nélkül vonultak be a községbe. Kisebb összeütközések a falun kívül történtek a Nagyléta és Vértes község felől visszavonuló vöröskatonák és román csapatok között. A bevonuló román csapatokat Szász Imre ref. lelkész és az akkori bíró a falu határában fehér zászlóval fogadta. A román csapatok nem kegyetlenkedtek vagy fosztogattak a lakosságnál. Minden házhoz bementek és vöröskatonákat kerestek, de azok már nem tartózkodtak a községben.”⁹³ Az alispánhoz érkezett jelentések között a faluról szóló beszámoló hiányzik, így a település román megszállásának időszakáról több információval nem rendelkezünk.

Hajdúszovát

A román királyi hadsereg a falut Derecske felől érte el április 24-én. Az akkor 12 éves Király Károly így emlékszik a bevonulásra: „mindent tudtunk, mivel kertünk aljából jól láttuk a Derecskei utat. Nem voltak sokan. Legtöbbjük lovon jött. Inkább gebék voltak azok a lovak. Egyrészt itt maradt a faluban, másrészt Szoboszló, meg Földes felé ment. Földes felől puskalövéseket hallottunk. Apám harcokról beszélt.”⁹⁴ A megszállók itt is elfogták a kommunizmust kiszolgálókat, összesen 21 személyt.⁹⁵ A helyi közigazgatás irányítását május 12-től ismét a Tanácsköztársaság előtti elöljáróság tagjai látták el, a közbiztonságra 7 fős csendőrső vigyázott. A román katonák a Szoboszlói út mellett elterülő régi majornál táboroztak le. A helyi lakosok sok megaláztatást, rablást, verést szenvedtek el a megszállóktól. „A mai Cenzus-kertnél volt a határ, már mint a demarkációs vonal is. Román katonák voltak ott őrségen. Gorombák voltak. Pofonokat adtak, puskatussal dolgoztak.”⁹⁶ Egy másik beszámoló szerint: „[á]prilis 24-től a Cenzusnál csak engedéllyel lehetett átmenni Derecskére is. Nagy Miklós – a Mikli Nagy József apja – Nagy-

93 Géczi Sándor visszaemlékezése. Idézi: Dr. Bodnár László: *A 275 éve újjátelepült Monostorpályi*. Hosszúpályi Nagyközség Tanácsa, Hosszúpályi, 1988. 80.

94 Idézi: Diószegi Lajos: *Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából*. Hajdúszovát Község Önkormányzata, Hajdúszovát, 1994. 30.

95 A Tanácsköztársaság, 1959. 457. dokumentum. 508–509.

96 Király Károly visszaemlékezése. Idézi: Diószegi Lajos: *Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából*. Hajdúszovát Község Önkormányzata, Hajdúszovát, 1994. 31.

váradra ment volna vásárolni. A román őrség igazoltatta, s már gyalogolt is tovább. Egy kilométer megtétele után az útfél melletti nádasból előjövő román katonák utolsó fillérjétől is megszabadították, s ezen felül, mert tiltakozni próbált, alaposan elverték. Vékonyabb ágbottal főleg a hátulját salapálták.”⁹⁷ Hasonló élményéről számol be egy másik helybéli lakos: „Nagyapám id. Sain Balázs, 60 éves ember, tavasz lévén naponként ment ki a 4 km-re lévő tanyájára. Gyalog ment, pedig esett az eső, de esernyőt vitt. Az akkor Majornak nevezett részen, a Szoboszló felé vezető úton román katonai őrség állt. Köszönt neki. Azok azonban: hájje! = gyere ide! szót mondtak neki, s intettek is, menjen oda. Odament. Elvették tőle az esernyőt. Másnap reggel újból elindult a tanyájára. A Major előtti öröknek azonban már nem köszönt oda az ernyő elvétele miatt. Erre megint odaintették, s kétfelől hatalmas pofonokkal illették. Még az orra vére is eleredt. Édesapám és nagyapám bizony nem szerették a románokat, mint-hogy a falu lakossága sem. Elterjedt a híre, hogy pár ellenszegülőre 25 botütést mértek. Februárban végre kivonultak a faluból, de ez már 1920-ban volt. A közel tíz hónapos jelenlétük alatt élelmiszer, hús és takarmány igényükkel sok kárt okoztak községünknek.”⁹⁸ Az augusztus végén írott jelentés megerősíti a visszaemlékező állítását. Rekvirálás címén elvitték az állatállomány és a takarmány nagy részét, összegyűjtötték a gépeket, és igénybe vettek 1100 ingyenes férfi napszámot és 600 ingyen fuvar.⁹⁹

Földes

A kisközségben a Tanácsköztársaság nem okozott károkat. A direktórium helyi képviselői nem hajtottak végre semmi olyan rendelkezést, ami a köz, személy, vagyonbiztonságot veszélyeztette volna és a túsok szedésére vonatkozó központi rendelet végrehajtását is megtagadták. A román megszállás békés körülmények között zajlott le, a faluban harcok nem zajlottak. A rekvirálások során 140 lovat, 209 szarvasmarhát és 206 juhot szállítottak el, de a gépeket a vasútállomásra visszavihették a tulajdonosok. A rekvirált termények mennyisége 172 mázsa búza, 79 mázsa

97 Daku Sándor visszaemlékezése. Idézi: Diószegi Lajos: *Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából*. Hajdúszovát Község Önkormányzata, Hajdúszovát, 1994. 31.

98 Diószegi Lajosné Sain Katalin visszaemlékezése. Idézi: Diószegi Lajos: *Fejezetek Hajdúszovát helytörténetéből és néprajzából*. Hajdúszovát Község Önkormányzata, Hajdúszovát, 1994. 31.

99 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Hajdúszovátról. 1919. augusztus 29.

árpa és 82 mázsa kukorica volt. A jelentés szerint a falut 1919 augusztusában ismét a régi előljárósági tagok vezették, míg a közbiztonságra 7 főből álló csendőrség felügyelt.¹⁰⁰

Hajdúszoboszló

A várost április 23-án hagyták el a helyi direktórium vezetői. A település irányítását a korábbi polgármester vette vissza, aki fehér zászlókat tüzetett ki a templomtornyokra és elkezdte megszervezni a román csapatok fogadásának előkészítését. Azonban a Debrecenből visszavonuló vörös katonák a városon keresztül vonultak át és részben itt gyülekeztek. Április 24-én kisebb összetűzésre került sor a város határában, a bevonuló kisebb román egységeket a vörös katonák páncélvonata elűzte. A román csapatok visszavonulásukkor felszedték a síneket, de a károk kijavítása rövid idő alatt megtörtént.¹⁰¹ A városba Püspökladányból érkezett páncélvonatan Szamuely Tibor népbiztos és Böhm Vilmos, aki az előljáróság több tagját letartóztatta. „Ellenforradalmi tevékenységük miatt”¹⁰² a piactéren felakasztatta dr. Fekete László polgármestert, Körner Béla bankigazgatót és Tokay József rendőrfogalmazót.¹⁰³ A gyilkosságok maradandó nyomot hagytak a lakosság hangulatában. Erről számolt be a lakosság helyzetének vizsgálata miatt a városba érkező megyei főjegyző is május végén. Jelentésében a kommunisták által meggyilkolt személyek miatti mély döbbenetről és fájdalomról számolt be.¹⁰⁴

A város birtokba vételéért április 25-én déli 12 óra és 13 óra között kisebb utcai harcok dúltak. A rövid csata során polgári áldozat nem esett, a tüzérségi tűz következtében azonban három ház megsérült. A Vörös Hadsereg itt harcoló 44-es vörös ezrede a román tüzérségi túlerő elől Kaba felé vonult vissza.¹⁰⁵ A direktórium tagjai menekülésük során magukkal vitték a város pénzkészletét, 359.000 koronát. A bevonuláskor az utcákon

100 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Földesről. 1919. augusztus 25.

101 *Vörös Újság*, 1919. április 26. 1.

102 Tasi Miklós: A két forradalom Hajdúszoboszlón 1918–1919. In. *Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből 1867–1919*. Szerk. Gazdag István. Hajdúszoboszló Város Tanácsa, Hajdúszoboszló, 1979. 132–133.

103 BFL VII.5.c Budapest Főváros Levéltára. Budapesti Királyi Büntetőtörvényszék iratai. Büntető perek iratai. 2145/1920.

104 MNL HBML IV. B. 906/b. 3901/1919.

105 *Vörös Újság*, 1919. április 29. 1.

talált körülbelül 300 lakost elfogták és Brassóba internálták őket.¹⁰⁶ A város polgármestere által írt jelentésben később 76 letartóztatotról írt.¹⁰⁷ A legtöbb elhurcoltat Rásó István főispán közbenjárására egy-két hónap után hazaengedték. A román katonai vezető, Dimitrescu Constantin tábornok a megszállás után a korábbi közigazgatási alkalmazottakat helyezte vissza állásaikba.¹⁰⁸ A város közgyűlését május 8-án hívták újra össze, ahol Erdős Kálmán tanácsnokot nevezték ki a város polgármesterévé. De a magyar hatóság szerepe kezdetben csak a megszállók kiszolgálására korlátozódott. A román katonai vezető a rend fenntartása érdekében felemelte a csendőrség létszámát és 400 fős polgárőrséget engedélyezett, közülük ugyanakkor a rekvirálások végrehajtását és a sarcok behajtását várta el. A város határában 1919. május 25-én két halott román katonát találtak, amiért a román hadbíróóság megbüntette a várost, 800.000 korona kártérítés megfizetésére kötelezte a lakosságot. A gyilkosság körülményeire egy évvel később derült fény. A két román katona rablási szándékkal ment be az egyik tanyára, ám ott a családfő ellenállt nekik és a dulakodás közben fejen ütötte egyiküket. Társa elmenekült, de a csődületre összesereglett szomszédok elfogták és őt is agyonverték. Az önbíráskodás után az elkövetők tettüket nem merték vállalni és a holttesteket a közeli kubikos gödrökbe rejtették, de azok onnan hamar előkerültek.¹⁰⁹

A helyieket megviselték a rekvirálások: „júniusban lovakat, 34 vágómarhát, 35 mázsa szénát, sok baromfit és szemestakarmányt vittek el.”¹¹⁰ A megszállás első négy hónapja alatt 47 lovat, 42 szarvasmarhát, 18 sertést, 8 szekeret, 35 lószerszámot, 2 aratógépet és több mezőgazdasági gépet, 19 telefonállomást és sok írógépet szállítottak el. A kár összege 1.930.720 koronát tett ki.¹¹¹ A begyűjtések ősszel is folytatódtak, az október 23-i polgármesteri jelentés szerint „162 szarvasmarhát, 300 inget, 300 lábravalót, 80 kg szappant, 250 kötőféket, 500 lópokrócot, 150 itató vedret rekviráltak.”¹¹²

106 Tasi Miklós: Politikai és pártharcok Hajdúszoboszlón 1919–1944. In. *Tanulmányok és dokumentumok Hajdúszoboszló történetéből 1919–1944.* Szerk. Gazdag István. Hajdúszoboszló Város Tanácsa, Hajdúszoboszló, 1981. 41. (továbbiakban: Tasi, 1981)

107 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. A jelentés 1919. szeptember 1-én íródott.

108 Gazdag István: Hajdúszoboszló társadalma és politikai élete 1872–1944. In. *Hajdúszoboszló monográfiája.* Szerk. Dankó Imre. Hajdúszoboszló Város Tanácsa, Hajdúszoboszló, 1975. 337.

109 *Független Hajdúság.* 1920. augusztus 15. 4.

110 Tasi, 1981. 60. 5. sz. jegyzet.

111 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. A jelentés 1919. szeptember 1-én íródott.

112 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

Decemberben 100.000 korona megszállási díjat kellett a lakosságnak fizetni a megszálló hadsereg számára. A városban 1919. november 23-tól 1920. január 24-ig a 2. és a 7. lándzsás lovas ezred állomásozott, akik elvitték a város szénáját, a nagyobb sertéseket és kivágták az összes közterületi fát. Az engedélyezett rekvirálásokon túl a lakosság sokat szenvedett a katonaság rablásaitól is. Debúlian őrnagyot, a városparancsnokot december 20-án más területre vezényleték. Az őrnagy elmenetelekor – saját hasznára – 1600 tyúkot süttetett meg, és azokat lefagyasztva, hat óriás ládába csomagolva Bukarestbe küldte, ahol zsákmányát vendéglősöknek értékesítette.¹¹³ A fuvarosok állandó igénybevétele miatt a gazdálkodók nem tudták az őszi munkákat elvégezni, az igaerő és a vetőmaghiány miatt pedig 1920 márciusában még csak a földek 10%-a volt bevetve. Ez az állapot a nyári munkákra is káros hatással volt.

Kaba

A községet a román hadsereg április 25–26-a közötti éjjelen folyamatosan tüzérségi tűz alatt tartotta, majd 26-án délelőtt elfoglalta. A déli órákban a bevonulókra az itt maradt, erre menekülő vöröskatonák pánikba esve puska- és puskalövéseket adtak le. A lövöldözés hatására komoly ütközet alakult ki a falun belül és annak határában is. Az ütközet jelentős károkat okozott a településnek. A becsapódó gránátoktól megrongálódott a templom tornya és körülbelül egy tucatnyi ház is. A civil lakosságból is sokan áldozatul estek a harcok után engedélyezett rablásnak és gyilkolásnak. Az alispán számára írott jelentés szerint 17 polgári áldozat volt és kétségbeesésükben hatan öngyilkosságot követtek el, míg a román katonaság 23 áldozatot számlált. Az összetűzés végén a magyar vöröskatonák szétfutottak és „állítólag halottaik száma 600 volt.”¹¹⁴ Ez a szám biztosan túlzás, esetleg az egész vörös csapattest létszáma lehetett 600 fő. Gonda Ferenc – aki átélte a borzalmakat – helytörténeti munkájában 20 polgári áldozatot említ, akik közül négyen önkézzükkel vetettek véget életüknek. A visszaemlékező szerint a románok negyven vörös katonát elfogtak, akiket a jegyző udvarán saját maguk ásott gödörbe belelőttek majd elföldelték őket.¹¹⁵ Szikla Gergő halotti anyakönyveket vizsgáló kutatása 15 áldozatot és négy öngyilkosságot állapított meg.¹¹⁶ A ro-

113 *Független Hajdúság*. 1920. május 16. 3.

114 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

115 Gonda Ferenc: *Kaba története*. Kaba, Bujdosó Géza, 1981. 144–145.

116 Szikla Gergő: *Kaba I. világháborús hősi emlékműve és hősi halottai*. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának igazgatója, Debrecen, 2016. 38–39.

mán katonák a gyilkosságokat áldozataik házaiba betörve követték el. A kivégzettekkel legtöbb esetben fej, szív, illetve tüdőlövés végzett. Az állapotok felmérésére a faluba érkezett a megyei főjegyző. Jelentésében 29¹¹⁷ polgári áldozatról ír és 18 vörös katona holttestét említi, akik a jegyző udvarán lettek elföldelve. A főjegyző felhívta a figyelmet a holttestek mielőbbi elszállítására, mivel ez az állapot közegészségügyi szempontból tarthatatlan. A gépelt jelentés mellett ceruzával valaki odaírta: „ez megtörtént.” Vagyis a tetemeket nem tudni kik, mikor, hová, de elszállították. A román katonák a harcok után kirabolták a községházát is, feldúlták a hivatali helyiségeket és szétszórták az iratokat. Ellopták a vasszekrényből a készpénzt, megsemmisítették az adókönyveket, az értékpapírokat. A községben nagyobb számú katonaságot helyeztek el, akik a lakosságot sok esetben – éjjel és nappal is – fosztogatták.¹¹⁸ A településen szinte kéthetente tartottak rekvirálásokat, amikor lovakat, ökröket, szarvasmarhákat, sertéseket hajtottak el. Más alkalommal a gépeket, szerszámokat (cséplőgép, eke, morzsoló, borona, rosta és kerékpárok) gyűjtötték össze.

Tetétlen

A vöröskatonák ebben a községben is harcba bocsátkoztak a megszállókkal április 25-26-án. A falu határában megerősített árokrendszert hoztak létre, ahol viszonylag védett helyről igyekeztek feltartóztatni a román hadsereget. A tüzérségi tűz azonban elűzte a vöröskatonákat, akik az utcákon lövöldözve vonultak vissza. A lövedékek megrongáltak néhány épületet és a szilánkok megsebesítettek két helybéli lakost. A román parancsnok elrettentésül kivégeztetett két fogoly vöröskatonát és 1 óra szabad rablást engedélyezett katonáinak. A rövid idő alatt majdnem minden házba betörtek, a lakosságot kifosztották, és – a jelentés szerint – „ebben a községben vétettek legsúlyosabban a nők testi épsége ellen.”¹¹⁹ A megszállók túszként magukkal vitték a papot, a tanítókat és 16 módosabb gazdát. A túszejtést azzal indokolták, hogy „a kabai hátbatámadás Tetétlen részéről meg ne ismétlődhessek.” Átvonulásuk után két nappal a fogvatartottakat a szomszéd faluból elengedték. Az állatokon kívül 2 cséplőgépet, a tűzoltóság locsolóautóját és egy teherautót vittek el.¹²⁰ A

117 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. A jelentés készítése során valószínűleg elgépelés történt. A 29 áldozat helyett mi is a halotti anyakönyvekben bejegyzett 19 áldozatot fogadjuk el.

118 MNL HBML IV. B. 906/b. 3901/1919.

119 MNL HBML IV. B. 906/b. 3901/1919.

120 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

berendezkedésük után a román katonák időnként éjszaka az utcákon bolyongtak és a lakosságot inzultálták, gyakran megverték.

Püspökladány

A községbe április 18-án érkezett a vörös hadsereg. Itt állomásozott az első nemzetközi orosz ezred, egy dandár és az 5. hadosztályparancsnokság. A vörös katonai parancsnokság átvette a város irányítását és harcra készült. A harcok irányítása végett április 20-án Szamuely Tibor terrorcsapatának kíséretében a városba érkezett. Ellenforradalmi vád gyanújával április 20-án a temetőben agyonlőttek 4 csendőrt,¹²¹ és a város vezetőit napokig túszként tartották fogva. A román hadsereg közeledtére 25-én éjjel riadót fújtak, de – a főjegyzővel folytatott háromórás tárgyalás után – elvonultak, és a harcokat végül a fent bemutatott Kaba térségében folytatták. Kivonulásuk során – fegyveres fenyegetések hatásának következtében – magukkal vittek 50 lovat, 25 kocsit, 200 juhot, 100 ágyat, fegyvereket, telefon és írógépeket.¹²² A templom tornyára fehér zászló került és az érkező román királyi 15. gyalogezred elé küldöttség vonult. Így a bevonulás atrocitások nélkül történt és a lakosságnak – a főjegyző leírása szerint – megkönnyebbülést jelentett. A város és a lakosság érdekében a közigazgatás első embere a sűrűn váltakozó román parancsnokokkal együttműködött és „tárgyilagos, egymást megértő viszony” kialakítására törekedett. A közbiztonság fenntartása érdekében 15 fős csendőrség dolgozott. A város egy ismeretlen főhadnagy kéthetes parancsnokságát különösen megszenvedte, a katonai vezető naponta botoztatott. A román bakák a fegyverbeszolgáltatás ellenőrzései alkalmával rablásokat hajtottak végre. Ekszereket, órákat, pénzt, fehérneműeket, ruhákat vittek el. A katonák a fogat tulajdonosok fuvarozását állandóan igénybe vették, folyamatos munkára kényszerítve a kocsis gazdát. A román offenzíva idején 12 napon át erre vonultak át a csapatok, ekkor két hadosztály állomásozott a településen. Az állat és takarmányrekvirálások mellett összegyűjtötték a mezőgazdasági gépeket, a még megmaradt telefonokat és a távírda készüléket, de a postai telepről 6000 köbméternyi távírda oszlopot is magukkal vittek. A szabályos rekvirálások során a lefoglalt értékekért csak csekély összeget – a valós forgalmi értéknek csak a tized-

121 Dr. Váry Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*. Budapest, 1993. 106–107.

122 A Tanácsköztársaság, 1959. 474. dokumentum. 526–530.

részét – fizettek ki.¹²³ Nilca Demeter térparancsnok rendelete alapján még fehérműveket is rekviráltak 1920. január 22–24 között. A rekvirálások mellett a román katonák rablásokat is elkövettek, amelyekkel a lakosságnak közel 7.5 millió koronát kitevő kárt okoztak. Az összegyűjtött holmikát a katonák később saját hasznukra eladták. A sorozatos rablások ellen tiltakozott a település főjegyzője, de a térparancsnok így felelt: „engedni kell, hogy a legénység is szerezzon magának, mert ellenkező esetben bajok származnának a katonák részéről.”¹²⁴ A kereskedőket árujuk szállítása közben több esetben is megállították és megfizették, akik így kénytelenek voltak áraikat jelentősen megemelni. A megszállás időszaka alatt 4000 helybélit kényszerítettek napszámos munkára, és 4000 fogatos járművet vettek igénybe. Ezek miatt a lakosság nem tudta elvégezni a mezőgazdasági munkáit. Az őszi és a tavaszi vetésnek csak az egytizedével végeztek. Az 1920-as mezőgazdasági év is nehezen kezdődött, hiszen a rekvirálásoknak köszönhetően az árpa és a zab vetőmag készletek 50%-a eltűnt, megnehezítve az újabb vetést. A munkálatokat igavonó állatok által húzott ekékkel végezték, ám a megszállók az igavonó állatok felét (494 lovat és 609 szarvasmarhát) elvitték. Az új iskolai tanév is nehezen kezdődött, mivel a református és a katolikus elemi iskolákban a román katonák a könyveket, padokat, kerítést, a fából készült tárgyakat eltűzelték, az oktatási eszközöket összetörték, az ablakokat betörték, a templomi istentisztelethez használt kellékeket (úrasztali terítőket, abroszokat, ezüst tányért, boros kancsót) magukkal vitték. A megszállás után a postai szolgáltatás szünetelt, a telefon, a távírda nem működött. A román kivonulás a községből végül 1920. március 9-én következett be.

Nádudvar

A helyi direktórium és a vörös őrség tagjai a községet 18 tússzal együtt április 23-án hajnalban hagyta el. Tiszafüred irányába menekültek, de egy téves hír – miszerint ott már ellenséges katonák vannak – miatt visszafordultak. Elengedték a túsokat és az érkező román hadsereg elől Püspökladány felé vonultak. A román hadsereg a kabai harcok után 25-én este szállta meg a települést, majd tovább meneteltek a Tisza felé. A tényleges megszállás május 5-én kezdődött el, attól fogva egy századnyi katona állomásozott a községben. A megszállók első intézkedésükkel ösz-

123 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Püspökladányból. 1919. augusztus 28.

124 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Püspökladányból. 1920. március 14.

szegyűjtötték a lakosság fegyvereit és letartóztatták a kommunizmusban részt vett 49 főt, akiket Debrecenbe szállítottak. A fogvatartottak közül a 11 vezetőt egy évre Brassóba internálták. A foglyokat – egy visszaemlékezés szerint – a román főváros vasútállomásán derékszíjjal verve, futásra kényszerítve hajtották a táborokba.¹²⁵ A megszállás ideje alatt a román katonák a középületek (iskolák, óvodák, a különféle társaskörök és a csendőrség épületei) mellett 870 magánháznál voltak elszállásolva. A helyieknek hétfőn és csütörtökön jelentős mennyiségű élelmiszert kellett szállítani a debreceni tiszti étkezdékbe és a helyi megszállók élelméről is gondoskodniuk kellett. A román katonai hatóság május 15-én újra összehívta a község képviselőtestületét és 300 főből álló – számukra megbízható, munkájukat segítő – polgárőrséget szerveztek. A lakosság itt is megsínylette a rekvirálásokat és több esetben – főleg a tanyákon élők – rablásokat is elszenvedtek. Sőt egy gyilkosság is történt, „Gaál Márton kiszagdát a mezőn, munka közben céltalan lövöldözésből kifolyólag egy román katona fegyver golyója eltalálta és belehalt.”¹²⁶ A települést a román katonák 1920. március 10-én hagyták el, másnap a faluba bevonultak a Nemzeti Hadsereg katonái, akik statáriumot vezettek be.¹²⁷

Egyek

A Tisza parti falu volt a hadműveletek utolsó célállomása. A község helyzete a folyó közelsége miatt sajátos volt. A vörös hadsereg a Tiszát védelmi övezetnek használta és már április 23-tól megkezdték a folyó partján a védekezés kialakítását. Emiatt a túlparti település több megpróbáltatás elé nézett. Április 28-án a tiszafüredi direktórium elvitette a község élelmiszerkészletét adó búzát és rozst. Másnap a település szarvasmarha állományát hajtották át a folyón és még aznap a 18–40 év közötti férfi lakosságot vitték át a túlpartra harcolni. A román egységek 30-án délelőtt érték el a falu határát, és egy órán át tüzérségi tüzet zúdítottak a községre. Ágyúlövés érte a templom épületét, a tornyát, az iskolaépületet és több házat is. A becsapódó gránátok a lakosságot sem kímélték, két halálos és két súlyos sebesülés is történt. A megszállók itt – talán a kitűzött fehér zászló hatására – nem kezdtek megtorló akciókba, rendezett sorokban átvonultak a községen. De – a harcfront közelsége

125 Nyikos Sándor nádudvari kubikus emlékei. In. *A Tanácsköztársaság*, 1959. 504. dokumentum. 571–572.

126 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920. Jelentés Nádudvarról. 1919. augusztus 31.

127 Balázs Sándor: *Nádudvar története*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2001. 577–582.

miatt – itt többször cserélődött a román katonaság, akiknek élelmezéséről és fuvaroztatásukról a helyi lakosságnak kellett gondoskodni.¹²⁸

Összegzés

A román hadsereg a Hajdúságot 1919. április 21–30 között foglalta el. A hadszíntéren a román hadsereg a legtöbb helyen akadálytalanul nyomult előre, a térség településeinek többsége harc nélkül kapitulált. Érkezésük előtt a helyi direktóriumok vezetői – néhol a helyi előljárókból gyűjtött túszoikat szedve – elmenekültek. Előfordult ugyanakkor, hogy a megszállók helyi ellenállásba ütköztek és kisebb csaták alakultak ki. Az érkező román hadsereg előjárói a veszteségeket kíméletlenül megtorolták, a harcokkal elfoglalt településeken nem egyszer szabad rablásokat engedélyeztek, amik során gyilkosságokra is sor került. Az offenzíva végén július 30-án mindenhol elérték a Tisza vonalát. A hadműveletet követően már a berendezkedésre koncentráltak. Az első román rendelkezések mindenütt a fegyverek beadására, a gyülekezési jog felfüggesztésére és a cenzúra bevezetésére vonatkoztak. Következő lépés a proletárdiktatúra helyi vezetőinek felkutatása volt, akik közül néhányat kivégeztek, sokukat internáltak. Habár magukat a szabadítók szerepében tüntették fel, a Tanácsköztársaság alól felszabadított lakosság hamar csalódott. A megszállók – rekvirálásra hivatkozva – a térség módszeres kirablását hajtották végre és több esetben fizikai erőszakkal is éltek. A települések irányítását – a megszállókkal együttműködve – a korábbi vezetők végezték. A közrend megőrzése érdekében – korlátozott hatáskörrel - visszaállították a csendőrséget. Minden helyütt a lakosság mozgását és személyes szabadságát korlátozó intézkedéseket vezettek be. Ez kijárási tilalommal, a szórakozóhelyek nyitvatartási rendjének radikális megváltoztatásával és szigorúan ellenőrzött igazolványok kiváltásával járt. Ugyanakkor a megszállók – érezve a lakosság tűrőképességének a végét is – a többszörösen traumatizált lakosok számára elfogadhatóbbá igyekeztek tenni a berendezkedéssel járó rekvirálásokat és kötelező beszállásokat. Ennek volt köszönhető, hogy több esetben népi mulatságok lebonyolítását, a mozik működését és színházi előadásokat engedélyeztek.

A párizsi békeszerződésen eldöntötték Magyarország új határait, amely nagy vonalakban, 1920. januárjában már ismert volt. A kivonulásra több ütemben került sor, a megszállók a Tiszántúlt 1920. február 25 után fokozatosan hagyták el. Debrecenből március 11-én, Hajdúböszörményből 13-án vonultak ki és helyükre érkezett a Nemzeti Hadsereg

128 MNL HBML IV. B. 906/b. 1746/1920.

Zalai 9. százada, akiket a lakosság kitörő örömmel fogadott.¹²⁹ A korábbi állapotok helyreállítása végett a hatóságok március 15-én már munkára szólító plakátokat függesztettek ki: „Ne heverjen dologtalan kar! Mit erőnk megbír, ne maradjon vetetlen barázda! Dolgozzunk, bízzunk önmagunkban s talpra fog újra állni a magyar!”¹³⁰

A román katonaság budapesti kivonulása után megkezdődtek a károk felmérései. Az Országos Statisztikai Hivatal pontosan felmértette a károkat, amelyekhez egy kérdőívet kellett kitölteni minden település vezetőjének. A kérdőívek kitöltéséhez részletes kitöltési útmutatót is mellékeltek. Miközben zajlottak a károk adatainak összegyűjtése, az Antant Budapesten székelő Jóvátételi Bizottsága áprilisban meglátogatta a Tiszántúlt, hogy személyesen is meggyőződjenek a román hadsereg károkozásáról. A bizottság megállapította, hogy sok helyen a lakosság – a nagyobb káraik elkerülése, gyárak leszerelése érdekében – megvesztegette a román tiszteket. Úgy határoztak, hogy ezek a „lefizetések” nem ütköznek büntetőjogi felelősségbe, sőt ugyanolyan károkat jelentenek, mint a tényleges rekvirálásokból adódóak. Emiatt az alispán utasította a polgármestereket és a községi elöljárókat, hogy ezeket az összegeket is írassák össze. A települések vezetői a helyi lakosságtól megkérték a kérdőíveken szereplő adatokat, amelyek alapján a tisztviselők kitöltötték a kérdőíveket. A kérdések a megszállók tevékenységére, a károk különféle formáira is kiterjedtek. Az összeírások rákérdeztek az idegen csapatok nemzetiségére, a megszállás pontos idejére, az elszállásolásuk helyszínére, a rekvirálások mértékére és az így elvitt értékek mennyiségére, a törvénytelenésekre és azok összegére. A felvételi ív 24 kérdésére érkezett válaszokból a Statisztikai Hivatal igazgatója átfogó jelentést készített, amelyből kiderül, hogy a térség őstermelői 84.2 %-ban károsodtak.¹³¹

129 Fogarassy László: A Horthy-hadsereg bevonulása a Tiszántúlra. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 1973, 221–240.

130 MNL HBML HBFL V.B.192/b 1142/1920.

131 Dr. Laky Dezső: *Csonka Magyarország megszállásának közgazdasági kárai*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1923. 150.